

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΠ. ΠΛΟΥΜΙΔΗΣ

Η ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΗ ΠΕΡΙΟΧΗ ΤΟΥ ΣΑΛΕΝΤΟ

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΣΗΜΕΙΩΜΑ*

Τὴν τελευταία δεκαετία ἔχει αὐξηθεῖ τὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὶς ἐννιά κοινοότητες νότια τοῦ Lecce, ὅπου ἀκόμη ὑπάρχουν πυρῆνες ἑλληνοφώνων (κυρίως μεσήλικων καὶ ἄνω). Ἡ προσπάθεια νὰ τονωθοῦν πολιτισμικά αὐτοὶ οἱ πληθυσμοὶ ἦλθε ἀργά, ὅπως καὶ ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα ξεκίνησε μόνο ἀπὸ ἰταλικῆς πλευρᾶς. Μὲ ἔναυσμα τὸ συνέδριο τοῦ Bari τὸ 1969, ὁ Ζαχαρίας Τσιρπανλῆς συνέταξε ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρᾶς τὴν καλύτερη ὡς σήμερα μελέτη ποὺ συνθέτει τὶς γνώσεις μας γιὰ τὸν πληθυσμὸ αὐτὸ καὶ τὴν ἱστορία του¹. Πρόκειται κυρίως γιὰ τὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱστορία τοῦ χώρου βασικά κατὰ τὸν 16ο αἰῶνα, ὅταν ἐκεῖ ἀρχίζει βαθμιαία ἀλλὰ σταθερὰ ἡ παρακμὴ τοῦ ὀρθόδοξου δόγματος καὶ τυπικοῦ, ἄλλοτε μὲ βίαιο τρόπο καὶ ἄλλοτε μὲ τὴν ἴσως ἀναπόφευκτη ἀφομοίωση. Ὅπως ὁ Ζ. Τσιρπανλῆς τονίζει, ἡ ἐλληνικὴ γλῶσσα καὶ κάποια ἐλληνικότητα ἦταν συνδεδεμένες μὲ τὴ διατήρηση τοῦ δόγματος. Σήμερα πιά τὸ δόγμα δὲν ἀποτελεῖ ἐμπόδιο γιὰ τὴ συγκράτηση τῆς τοπικῆς διαλέκτου «griko», στὰ ὑπολείμματα, κατὰ κάποιο τρόπο, τῆς ἑλληνοφωνίας αὐτῆς.

Πραγματικά, ἡ ἐλληνικὴ ἔρευνα στράφηκε α) στὴ γλωσσικὴ ἰδιομορφία τῆς περιοχῆς καὶ β) στὴν μουσικὴ - λαογραφικὴ παράδοσή της³. Ἡ

* Εὐχαριστῶ ὅλους τοὺς Ὑπευθύνους (Ἕλληνες καὶ Ἰταλοὺς) τοῦ Προγράμματος Interreg II γιὰ τὴν Grecia Salentina, μὲ τὴν βοήθεια τῶν ὁποίων γνώρισα τὴν ἱστορικὴ πορεία τῆς περιοχῆς αὐτῆς. Συνεργάτες κατὰ τὴν μία ἐπίσκεψη ἦταν οἱ Γρηγόρης Μανόπουλος καὶ Νικόλαος Ἀναστασόπουλος.

1. Ζαχαρίας Τσιρπανλῆς, Ἑλληνικὲς παροικίες καὶ ἐκκλησίες στὴν περιοχὴ τοῦ Ὀτραντο (16ος αἰ.). Μαρτυρίες καὶ προβλήματα, Πάτρα 1992. Ἡ ἀνακοίνωση στὸ συνέδριο τιτλοφορεῖται: *Memorie storiche sulle comunità e chiese greche in Terra d'Otranto (XVI sec.)*, «La Chiesa Greca in Italia dall'VIII al XVI secolo», Padova 1973 (περιοδικὸ «Italia Sacra», τόμοι 22-23), 845-877.

2. Ζ. Τσιρπανλῆς, Ἑλληνικὲς παροικίες, 16.

3. Εἶναι σημαντικὲς οἱ σχετικὲς δημοσιεύσεις τῶν Ἑλλήνων Στυλιανοῦ Καψωμέ-

ιστορική πορεία τῶν πληθυσμῶν αὐτῶν πολὺ λίγο προσήλκυσε τὸ ἐνδιαφέρον. Ὡστόσο, δὲν θὰ ἔπρεπε νὰ μελετηθοῦν ὁ φυσικὸς χῶρος, ἡ οἰκονομία του, ἡ κοινωνική του σύσταση καὶ ἡ ἐκπαιδευτική του πορεία; Ἀλλὰ καὶ οἱ ξένοι ἔδωσαν βάρος στὴν γλωσσική ἔρευνα. Παραμένει λοιπὸν αἴτημα ἢ περαιτέρω ἱστορική ἔρευνα.

Οἱ μελέτες ποὺ προσφέρουν ἱστορικά στοιχεῖα στηρίζονται σὲ ἐκκλησιαστικὲς πηγές. Σὲ αὐτὲς προσέτρεξε ὁ Ζ. Τσιροπανλής, ὁ ὁποῖος ἐξήντησε τὸ δημοσιευμένο ὕλικό, ἀλλὰ καὶ προχώρησε σὲ πρωτότυπη ἔρευνα στοὺς κώδικες τῆς βιβλιοθήκης καὶ στὸ Ἀρχεῖο τοῦ Βατικανοῦ, ὅπως καὶ στὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἀρχιεπισκοπῆς τοῦ Brindisi. Τὸ πρότερο δημοσίευμα τοῦ Δημητρίου Λαμπίκη⁴ παραθέτει ἱστορικά στοιχεῖα, ἀλλὰ εἶναι ὁδοιπορικό. Ἡ πρωτότυπη συμβολή του συνίσταται στὴν παράθεση δύο κτητορικῶν ἐπιγραφῶν, μία ἀπὸ τὴν Καλημέρα καὶ ἄλλη ἀπὸ τὸ ναὸ τοῦ Ἁγίου Λαυρεντίου στὸ Arigliano. Τέλος, χρήσιμη ἡ ἐπισκόπηση τῆς Μαρίας Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, ὅπου δίδεται ὁλοκληρωμένα ἡ ἱστορική πορεία γενικὰ ὄλων τῶν ἐλληνόφωνων περιοχῶν τῆς Ν. Ἰταλίας⁵.

Κατὰ τὴ διάρκεια πρόσφατης παραμονῆς μας στο Lecce καὶ στὸν χῶρο τοῦ Salento προσπαθήσαμε νὰ ἐνημερωθοῦμε στὶς νεότερες ἔρευνες ἀπὸ ἰταλικῆς πλευρᾶς. Ἄν πρὶν τριάντα χρόνια ἡ τοπικὴ ἱστορική βιβλιογραφία ἦταν πενιχρή, σήμερα διαπιστώνεται ὅτι ἐκδηλώθηκε μεγάλο ἐνδιαφέρον ἀπὸ λογίους τοῦ χώρου, ὅπως καὶ πολιτισμικούς φορεῖς, πράγμα ποὺ ἀμέσως παρακάτω θὰ ἐκθέσουμε.

Σταθμὸ γιὰ τὴν περιοχὴ ἀποτέλεσε τὸ συνέδριο ποὺ πραγματοποιήθηκε τὸ 1976 στὸ Lecce⁶. Πρόκειται γιὰ συγκροτημένη συγκομιδὴ μελετῶν, ποὺ προσανατολίζει ἄμεσα. Ἀπὸ ἱστορικῆς πλευρᾶς μᾶς ἐνδιαφέρει ἡ ἀνακοίνωση τοῦ Paolo Stomeo⁷, γνωστοῦ καὶ ἀπὸ ἄλλες ἐργα-

νου, Ἀγαπητοῦ Τσοπανάκη, Σταμάτη Καρατζά, Ἀναστασίου Καραναστάση καὶ Λάμπρου Λιάβα.

4. Δημ. Λαμπίκη, Ἑλληνισμὸς τῆς Ν. Ἰταλίας (Grecia Salentina), Ἀθῆναι 1933.

5. Μ. Νυσταζοπούλου-Πελεκίδου, Ὁ παλαιὸς Ἑλληνισμὸς τῆς Κάτω Ἰταλίας καὶ Σικελίας, Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, τόμ. Ι' (1974), 231-235.

6. Τὰ Πρακτικὰ ἐκδόθησαν τὸ 1980. Atti del IIIo Congresso Internazionale di Studi Salentini e de Io Congresso Storico di Terra d'Otranto (Lecce, 23-25 Ottobre 1976), a cura di Pier Fausto Palumbo, Lecce 1980.

7. Paolo Stomeo, Lo stato attuale degli studi sulla «Grecia Salentina», δ.π., 377-391.

σίες του. Ὁ ἱστορικός συνοψίζει τίς ἕως τότε γνώσεις μας καὶ προβαίνει σὲ δύο καίριες σφαιρικές παρατηρήσεις. Πρῶτον, ὅτι ἡ διάδοση τοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Ν. Ἰταλία δὲν ἦταν τόσο ἔργο πολιτικό, ὅσο ἔργο ἐκκλησιαστικό καὶ θρησκευτικό. Δεύτερο, ὅτι ἡ ἑλληνική Λειτουργία δὲν ἐκλείπει τὸν 17ο αἰ. στὴν *Grecia Salentina* μὲ τοὺς τελευταίους πρωτοπαπάδες, ἀλλὰ συνεχίζεται καὶ τὸν 18ο αἰ., ὅποτε οἱ τελευταῖοι ἱερεῖς ἐκπατρίζονται ἢ ἐκλατινίζονται⁸.

Ὁ δεύτερος συλλογικός τόμος εἶναι τῶν Mario Cazzato-Antonio Costantini, *Grecia Salentina. Arte, Cultura e Territorio*, a cura di Luigi Orlando, Galatina 1996. Ὅμως, πρόκειται περισσότερο γιὰ βιβλίο τέχνης καὶ γιὰ ὁδηγό, ὑψηλοῦ ἐπιπέδου. Ὡστόσο, ἡ ἰταλική βιβλιογραφία χρησιμοποιεῖ μόνιμα τὸ ἔργο τοῦ B. Spano, πού ἀναφέρεται στὴ βυζαντινὴ ἀλλὰ καὶ μεταβυζαντινὴ ἐποχή⁹. Πράγματι, ὁ συγγραφέας ἔχει τόσο ἱστορική ὅσο καὶ φιλολογικὴ κατάρτιση καὶ καλύπτει ἄνετα τὸ θέμα του. Βέβαια, δὲν ὑπείσέρχεται σὲ λεπτομέρειες καὶ δὲν πρόκειται γιὰ ἐξειδικευμένες ἀναφορὲς στὰ ἐπὶ μέρους χωριὰ τοῦ Salento. Τὸν Spano, ἀλλὰ καὶ τὴν ὅλη βιβλιογραφία, ἀνακεφαλαιώνει στὶς περισσότερες μελέτες του ὁ Antonio Costantini.

Γιὰ τὸν ἐρευνητὴ (Ἕλληνα ἢ ξένο) δὲν ἀρκοῦν οἱ γενικὲς συνθέσεις. Αὐτὸς ἀναζητεῖ τίς μονογραφίες, γιὰ τόπους καὶ θέματα. Πρὸς τὴν κατεύθυνση αὐτὴ στράφηκε καὶ ἡ ἐρευνά μας καὶ τὴ σχετικὴ συγκομιδὴ καταγράφομε, ἀκολουθώντας τὴν ἀλφαβητικὴ σειρὰ τῶν ἐννιῶ χωριῶν:

1. *Calimera*: Mario de Marco, *Calimera nella Grecia Salentina*, Lecce 1982.

2. *Castrignano dei Greci*: Antonio Amato, *Castrignano dei Greci, una monografia sul nostro paese*, Gastrignano dei Greci 1993. - A. Cotardo, *Castrignano dei Greci*, Galatina 1993.

3. *Corigliano d'Otranto*: Alessandro Laporta, *Corigliano d'Otranto*, Galatina 1979. - Raffaele Guarini, *Corigliano d'Otranto, Economia e Società nel '700*, Lecce 1987- D. Urso, G. Orlando, *Corigliano d'Otranto, Memorie dimenticate*, Lecce 2000.

8. Χρήσιμο τὸ γενικὸ ἔργο τοῦ G. Lisi, *La fine del rito greco in Terra d'Otranto*, Brindisi 1988.

9. B. Spano, *La grecità bizantina e i suoi riflessi geografici nell'Italia meridionale e insulare*, Pisa 1965.

4. *Martano*: Mario de Marco, Martano, Gallipoli 1987 - A. Costantini - L. Manni - M. Pezzoto, Guida di Martano, Galatina 1995.

5. *Martignano*: V. Peluso, Martignano Sacra, Galatina 1981 - Gino Giovanni Chirizzi, Martignano «dei Greci» dagli Angioini ai Borboni, Galatina 1988.

6. *Melpignano*: M. Cazzato, V. Peluso, Melpignano, indagine su un centro minore, Lecce, Congedo editore, 1986 - P. Palma, Melpignano, istituzioni, società e fonti documentarie di una comunità della Grecia Salentina, Melpignano 1993.

7. *Soletto*: L. Manni, Guida di Soletto, Galatina 1992.

8. *Sternatia*: P. Stomeo, Racconti greci inediti di Sternatia, Matino 1980.

9. *Zollino*: A. Cappello, Zollino, arte, società e cultura, Lecce 1999.

Ἡ βιβλιογραφία ἐκ πρώτης ὄψεως ἐμφανίζεται ἱκανοποιητικῆ¹⁰. Ὅταν ὁμως προσεκτικὰ διατρέξουμε τὰ δημοσιεύματα αὐτά, διαπιστώνουμε ὅτι ἐλλεῖπει ἡ συστηματικὴ ἀρχειακὴ ἐρευνα. Οἱ ἀρχειακὲς συλλογὲς (Ἀρχεῖα) ποὺ καταγράφονται στὶς διάφορες μελέτες εἶναι: Archivio di Stato di Lecce (ἡ σειρὰ τῶν συμβολαιογράφων (νοταρίων), Archivio Vescovile di Gallipoli, Archivio Vescovile di Otranto (ὅπου σήμε-ρα ἐκκλησιαστικὰ ἀνήκουν τὰ ἐννιά χωριά), Archivio Parrocchiale di Soletto, Intendenza di Terra d'Otranto, Archivio Arcivescovile di Brindisi. Φυσικά, τὰ ποικίλα Ἀρχεῖα τοῦ Βατικανοῦ, τῶν ὑπολοίπων δήμων τῆς νότιας Ἀπουλίας καὶ τῶν ἐνοριῶν θὰ περιέχουν ἱστορικὲς εἰδήσεις.

Συμπερασματικά, ἐλπίζουμε νὰ δοθεῖ ἡ εὐκαιρία στὸ μέλλον καὶ ἄλλοι Ἑλληνας ἐρευνητὲς νὰ ἀσχοληθοῦν συστηματικὰ μὲ τὴν ἀπώτερη μεταβυζαντινὴ καὶ τὴ νεότερη καὶ σύγχρονη ἱστορία τοῦ ἀξιόλογου αὐτοῦ ἑλληνόφωνου πλέον κοινωνικοῦ χώρου.

10. Ὑπάρχουν ἀρκετοὶ ὁδηγοὶ ἢ ἐκλαϊκευτικὰ βιβλία γιὰ τὴν Ἀπουλία (Puglia) καὶ τὸ Salento. Ἀναφέρουμε μόνο δύο ὡς πλέον χρήσιμα: Ada Nucita - Pierluigi Bolognini, Guida della Grecia Salentina, Itinerario storico-artistico, Lecce, Capone editore, 1996 - Silvano Palamà, Grecia Salentina, Immagini, segni, parole, Galatina 1999 - «Puglia rurale». Il territorio della Grecia Salentina, Bari 2000.

ΠΙΝΑΚΕΣ

1

Ἡ κατάργηση τοῦ βυζαντινοῦ τυπικοῦ (rito greco) κατὰ τόπο

Gallipoli	1513
Nardò	1582
Cursi	1606
Melpignano	»
Martano	»
Castrignano	»
Giurdignano	»
Muro Leccese	»
Lecce	1634
Sogliano	1650
Zollino	1660
Martignano	1662
Sternatia	1664
Corigliano	1683
Otranto	1684

(Πηγή: M. Cazzato - A. Costantini, *Grecia Salentina, arte, cultura e territorio*, Galatina 1996, σ. 14).

2

Ἡ ἑλληνοφωνία κατὰ χωριὸν (ἔτος 1964)

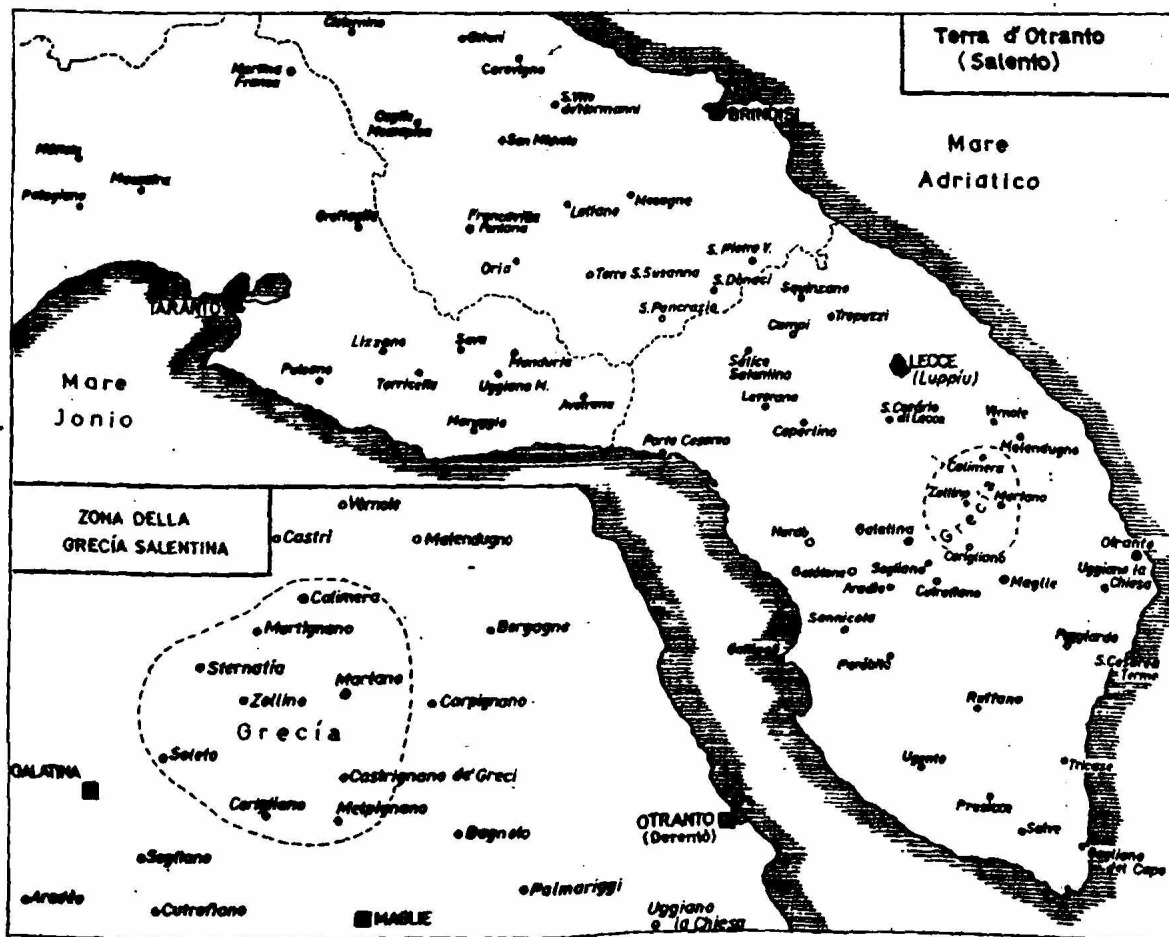
Sternatia	74,9
Corigliano	71,1
Martano	59,8
Zollino	59,4
Martignano	56,8
Castrignano	52,4
Calimera	51,5
Melpignano	17,4
Soletto	11,0

(Πηγή: B. Spano, *La grecità bizantina e i suoi riflessi geografici nell'Italia meridionale e insulare*, Pisa 1965.

Τὰ στοιχεία ἐπαναλαμβάνουν οἱ M. Cazzato - A. Costantini, δ.π.).

ΧΑΡΤΗΣ ΠΕΡΙΟΧΗΣ ΣΑΛΕΝΤΟ

RIASSUNTO

IL TERRITORIO ELLENOFONO DI SALENTO. NOTA STORICA

di

Giorgio Plumidis

La «Grecía Salentina» è stata oggetto di ricerca linguistica da molti studiosi greci, italiani ed altri. Purtroppo venne trascurato il lato storico e specialmente finora non ci sono state ricerche di archivio, se non parzialmente. In questo nostro breve cenno facciamo il punto della ricerca storica sinora compiuta, offrendo assieme un elenco ragionato della pubblicistica relativa a queste comunità.

